

Alternatif Turizm Çeşidi Olarak Ekolojik Turizm: Hasan Dağı Örneği¹

Bülent ESKİN²

Aksaray Üniversitesi

Mehmet TUNCER³

Aksaray Üniversitesi

Burak Murat DEMİRÇİVİ⁴

Aksaray Üniversitesi

Öz

Doğal çevreye etkileri en az olan ve yerel halk içinde ekonomik faydalar sağlayan ekolojik turizmin (ekoturizm) önemi her geçen gün artmaktadır. Ekolojik turizm kavramı, turizm ve çevre arasındaki ilişkinin önemi ve sürdürülebilirlik üzerine tartışmalarla birlikte değer kazanmış ve turizm alanında bu kavramdan sıkça söz edilmiştir. Bu çalışmada Hasan Dağı ve çevresinin doğal, biyolojik ve kültürel zenginliği üzerine yapılan çalışmalar incelenmiş ve söz konusu saha ziyaret edilmiştir. Böylece, bu bölgedeki mevcut ve potansiyel ekolojik turizm aktiviteleri belirlenmiştir. Bu bağlamda, Hasan Dağı ve çevresinin kültür turizmi, inanç turizmi, kış turizmi, yayla turizmi, botanik turizmi ve av turizmi gibi turizm türleri açısından olanaklara sahip olduğu anlaşılmıştır. Ekoturizm potansiyeli yüksek olan Hasan Dağı'nın olumlu ve olumsuz özellikleriyle değerlendirildiği bu çalışmada sonuç olarak bölgedeki ekolojik turizm potansiyelini değerlendirmek, bu potansiyeli geliştirmek ve ekolojik turizm vasıtasıyla sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için önerilerde bulunulmuş ve bu araştırmanın gelecekteki araştırmalar için temel olması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Alternatif turizm, Ekolojik turizm, Ekoturizm, Hasan Dağı, Sürdürülebilirlik

Ecological Tourism as an Alternative Tourism: The Case of Mount Hasan

Abstract

The importance of ecological tourism (ecotourism), whose impact on natural environment is minimum and which has economic benefits for local people, is increasing day by day. The concept of ecological tourism has gained value along with the importance of the relationship between tourism and environment and debates on sustainability, and it has been frequently mentioned in tourism literature for decades. In this study, the research on the natural, biological and cultural wealth of Mount Hasan and its surroundings have been examined and the area concerned has been visited. Thus, current and potential ecological tourism activities in the area have been identified. In this context, it has been found out that Mount Hasan and its surroundings have some facilities for cultural tourism, religious (faith) tourism, winter tourism, tableland tourism, botanic tourism, and hunting tourism. The study evaluates Mount Hasan, which has a high ecotourism potential, with its positive and negative features and makes suggestions in order to utilize the potential of ecological tourism in the area, to develop this potential, and to ensure sustainable development through ecological tourism. The study has been intended to present a basis for future researches.

Keywords:

Alternative tourism, Ecological tourism, Ecotourism, Mount Hasan, Sustainability

¹Bu makale, 1. Ulusal Alternatif Turizm Kongresinde sunulan "Hasan Dağı'nın Ekolojik Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma" başlıklı bildirinin genişletilmiş ve güncellenmiş hâlidir.

²Sorumlu Yazar, Yrd. Doç. Dr., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, b_eskin@hotmail.com

³Yrd. Doç. Dr., Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, mehmettuncer@aksaray.edu.tr

⁴Yrd. Doç. Dr., Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, burakmdemircivi@aksaray.edu.tr

Doğal kaynakların kıtlığı, doğal tür çeşitliliğinin tehlikeli bir şekilde yok oluşu ve besin güvenliği gibi son yıllarda artan küresel çevre sorunları ekolojik dengeyi olumsuz yönde etkilemekte ve doğal güzellikler yok olmaktadır (Eynalovve Mammadov, 2013). Ekolojik çevre üzerinde bitki ve canlıların yaşamını tehdit edebilecek en önemli nedenlerden birisi de turizmdir. Ekolojik turizm (ekoturizm) faaliyetleri ile bu olumsuz etkiler en aza indirgenmektedir. Ekolojik turizm, her şeyden önce seyahat edenlerin dünya çapında eşsiz doğal ve kültürel çevreyi daha iyi anlamalarına yardımcı olan bir seyahat deneyimidir. Günümüzde yerel rehberler eşliğinde küçük gruplarca doğal alanlara özgü düzenlenen seyahatlerin çoğunda benzersiz doğal ve kültürel güzellikler ekolojik turizm sayesinde görülebilmektedir (Wood, 2002, s. 17).

Uluslararası Ekoturizm Topluluğunun tanımına göre ekoturizm, “çevreyi koruyan, yerel halkın refahını devam ettiren ve açıklamalar ve eğitimi de içeren doğal alanlara yapılan sorumlu seyahat”tir. Sözü edilen eğitim ise hem personelin hem de ziyaretçilerin eğitimini içermektedir (<http://www.ecotourism.org/>). Yeryüzünün doğal kaynaklarının sürdürülebilirliğini güvence altına alan, bunun yanı sıra yerel halkların ekonomik kalkınmasına destek olurken sosyal ve kültürel bütünlüklerini koruyup gözetilen bir yaklaşım ya da tavır olarak tanımlanan ekolojik turizm, 1990’lı yıllarda kitle turizmine bir tepki ve alternatif olarak gelişme göstermiştir. Kontrolsüz gelişen kitlesele turizm hareketinin çevre ve toplum üzerindeki olumsuz etkileri karşısında ekolojikturizm, sürdürülebilir gelişmenin sağlanmasında önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Arslan, 2005, s. 30;<http://www.ekoturizmdernegi.org/>).

Bununla birlikte, “ekoturizm hareketinin olumlu çevresel ve sosyal etkisi olsa da iyi organize edilmediği takdirde kitle turizmi kadar çevresel tahribata sebebiyet verebilmektedir” (Kocapınar, 2009, s. 14; Aktaran: Kınacı, Albuz-Pehlivan ve Seyhan, 2011, s. 51). Bunun nedeni, doğal ve biyolojik zenginliklerin yoğun olduğu turistik bölgelere yapılacak seyahatlerde ziyaretçiler, doğal çevrenin ve/veya vahşi hayatın gereklerine uygun davranışları gösterme-

diklerinde söz konusu bölgelerdeki doğal yaşamın zarar görmesi ve çevre kirliliği oluşmasıdır.

Bu çalışmanın amacı doğasıyla, biyolojik zenginlikleriyle, kültürel değerleriyle önem taşıyan Hasan Dağı ile yakın çevresinin ekolojik turizm açısından taşıdığı potansiyeli ortaya koymak ve çalışma alanının sürdürülebilir turizm açısından önemini vurgulamaktır. Bu amaçla, ilk olarak dünyada ve Türkiye’de ekolojik turizm konusu ele alınmış ve yapılan çalışmalar incelenmiştir. Daha sonra çalışma alanına gidilerek çeşitli gözlemler yapılmış ve yerel halktan konu ile ilgili bilgiler alınmıştır. Bu gözlemlerden Hasan Dağı ve çevresinin kültür turizmi, inanç turizmi, kış turizmi, yayla turizmi, botanik turizmi ve av turizmi gibi turizm türleri açısından olanaklara sahip olduğu anlaşılmıştır.

Dünyada Ekolojik Turizm

Dünyada aşırı kalabalıklardan ve rahatsızlık veren ortamlardan kaçma isteği, ulaşımda nispeten ödenilebilir fiyatların oluşması ve hava yolları rotalarının artmasıyla birlikte çok sayıda doğasever, huzur ve bozulmamış güzellikler aramaya başlamış ve bunun sonucunda 1970’li yılların sonları ve 1980’li yılların ortalarında ekoturizm olarak bilinen yeni bir alan şekillenmiştir (Honey, 2008, s. 12). Bu yıllarda tanımı belirsiz olan ekoturizm 1990’lı yıllarda çevrenin önem kazanmasıyla prensipleri daha iyi anlaşılan bir alan hâline gelmiştir (Honey, 2008, s. 13).

2001 yılında Avusturya’nın Salzburg kentinde gerçekleşen Dağlık Bölgelerde Ekoturizm Konferansı ekolojik turizm açısından önemlidir. Ekoturizme çoğu kez yanlış perspektiflerle bakılması bu konferansın sonuç bildirgesinde yapılan önemli tespitlerden birisidir. Bu konferansta ekoturizmin sürdürülebilir turizm ile eş anlamlı olmadığı, tüm turizm türlerinin sürdürülebilirliğinden söz edilebileceği ancak ekoturizmde sürdürülebilir turizm türlerinden birisi olarak kabul edilmesi gerektiğinin tespiti yapılmıştır (Yücel, 2002).

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) 2002 yılını “ekolojik turizm yılı” ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) da aynı yılı “dağlar yılı” olarak ilan etmiştir. “Ekoturizm uluslararası

turizm pazarında son yılların belki de en çok işlenen konularından birisidir. Çünkü sürdürülebilir turizm yolunda motor görevi görebilecek bir yaklaşım sağlamaktadır" (Kınacı vd., 2011, ss. 50-51). Dünyada ekolojik turizm ile ilgili yapılan çalışmalar konuyu sürdürülebilir kalkınma ile birlikte ele almış ve ekoturizmin etkileri, potansiyeli, olasılıkları, ilkeleri, uygulamaları ve politikaları üzerinde durmuştur (Eynalov ve Mammadov, 2013; Fennel, 2015; Honey, 2008; Wearing ve Neil, 2009; Wood, 2002). Dünya Turizm Örgütüne göre ekoturizmin geliştirilmesindeki temel amaçlar şunlardır (Kahraman ve Türkay, 2006, s. 39):

1. Turizm endüstrisinin olumsuz etkilerini en aza indirmek.
2. Hem çevresel bozulmayı önlemek, hem de yerel halkın ekonomik kazancını artırmak.
3. Bireyler veya küçük gruplar hâlinde, doğal çevreyi ve yerel halkın yaşantısını yerinde yaşayarak öğrenmek amacıyla el değmemiş doğal alanlara seyahat etmek.

Bu bağlamda, dünyada öne çıkan başlıca ekolojik turizm destinasyonları arasında Güney Afrika, Costa Rica, Endonezya, Alaska, Belize ve Güney Amerika bulunmaktadır. Bu alanlara dünyanın bütün ülkelerinden ekolojik turizm amaçlı turistler gelmekte ve her yıl ziyaretçi sayılarında büyük artışlar gerçekleşmektedir. Örneğin Güney Afrika'ya gelen ziyaretçi sayısı 1990 yılında 1.029.000 iken bu sayı 1999 yılında %486'lık bir artışla 6.026.000 ziyaretçiye ulaşmıştır(Batur, 2013, s. 601).

Türkiye'de Ekolojik Turizm

Türkiye uzun yıllardır turizm sektöründe klasik deniz-kum-güneş turizmiyle öne çıkmıştır. Dünyadaki sürdürülebilir alternatif turizm çeşitlerine olan eğilime paralel olarak Türkiye de geliştirilebilecek alternatif turizm çeşitlerinin arayışına yoğunlaşmış ve turizmi yılın dört mevsimine ve ülkenin tamamına yaymaya yönelik girişimler hız kazanmıştır. Bu bağlamda, Atak Projesi, Mavi Bayrak Projesi, Yayla Turizmi Projesi, Dağ-Doğa Yürüyüşü Projesi, Akarsu Turizmi Projesi, Bisiklet Tur Güzergahlarının Geliştirilmesi Projesi, Atlı-Doğa Yürüyüşü Projesi, Mağara Turizmi Projesi, sportif olta balıkçılığı, kuş

gözlemciliği, botanik turizmi ve av turizmi Türkiye'de gerçekleştirilen başlıca ekolojikturizme yönelik girişimlerdir(Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007).

Türkiye'de ekoturizm faaliyetleri, dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi milli parklar, tabiat parkları, tabiatı koruma alanları ve tabiat anıtları gibi korunan alanlarda gelişme göstermektedir. Bu alanların korunmasına yönelik olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve Orman ve Su İşleri Bakanlığı çalışmalar yürütmektedir. Bunun yanı sıra, ekolojik turizmin gelişimine yönelik olarak İstanbul'da kurulan Ekoturizm Derneği faaliyet göstermektedir(Selimoğlu, 2004).

Türkiye'de doğal ve kültürel kaynakların zenginliği, dört mevsimin yaşanabilmesi, üç tarafın denizlerle çevrili olması, farklı kültürlerin ve inançların uzun yıllardır bir arada yaşaması, ekolojik turizm açısından büyük önem arz etmekte ve tüm bunlar yerli ve yabancı ziyaretçilerin dikkatini çekmektedir. Bunun yanında, Türkiye'nin doğal ve kırsal-kültürel mirasının büyük bir bölümünün varlığını sürdürüyor olması, sürdürülebilir ekolojik turizm için büyük bir potansiyelin varlığını göstermektedir (Morgül, 2014, s. 29). Aksaray ilindeki Hasan Dağı da tarihî, kültürel ve doğal zenginlikleriyle bu potansiyele çok güzel bir örnektir.

Türkiye'de ekolojik turizm ile ilgili çalışmalardan konumuzla ilgili olanlardan bazıları şunlardır (çalışmanın yılına göre):

- Ekoturizm Kaynağı Olarak Akçay Vadisi ve Madran Dağı'nın Değerlendirilmesi (Erkut, 2005),
- Yıldız (Istranca) Dağları ve Çevresindeki Floradan Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma ve Ekoturizm Amacıyla Yararlanma Olanakları(İnan, 2007),
- Murat Dağı'nın Ekoturizm Potansiyelinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma (Koçan, 2011),
- Yıldız Dağlarında Kırsal Kalkınmada Ekoturizm Fırsatları (Özkan ve Kubaş, 2012),
- Toros Dağları'nda Kırsal Kalkınmada Ekoturizm Potansiyeli (Demirtaş, 2013),
- Ekoturizm Kapsamında Dağ ve Doğa Yürüyüşü Potansiyeli: Orta Toroslarda Aladağlar ve Bolkar Dağları (Eskiyörük, 2013),

- Bartın İli Dağlık Alanlarında Coğrafi Bilgi Sistemleri Kullanılarak Ekoturizm Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi (Gökçyer, Öztürk, Dönmez ve Çabuk, 2015),
- Türkiye’de Karayolu Ulaşımına Kapalı Mekânlarda Bisiklet Turizmi Güzergâh Standartlarının Belirlenmesi: Kemalpaşa Mahmutdağı Ekoturizm Planlama Alanı Örneği (Akbaş, 2016).

Hasan Dağı’nın Özellikleri

Aksaray’ın yaklaşık 30 kilometre güney-güneydoğu yönünde simetrik bir huni şeklinde yükselen ve 38° 01’ ve 38° 11’ kuzey paralelleri ile 34° 02’ ve 34° 17’ doğu meridyenleri arasında bulunan Hasan Dağı (Başköse ve Dural, 2011, s. 126) İstatistiki Bölge Birimleri sınıflandırmasına göre TR71 (Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Kırıkkale ve Niğde illeri) içerisinde yer alır (Ay, 2013, s. 131). Sönmüş volkanik bir dağ olan Hasan Dağı (Şekil 1), Melendiz Dağları silsilesi içindedir ve yüksekliği 3.268 metredir. Hasan Dağı’nın yanında yüksekliği 3.069 metre olan Küçük Hasan Dağı bulunur (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2013, s. 28).



Şekil 1.Yaz ve Kış Mevsimlerinde Hasan Dağı

Hasan Dağı, adını Selçuklu Hükümdarı Süleyman Şah’ın vali olarak atadığı Ebul Gazi Musa Hasan Bey’den almıştır. Üzerinde önemli kültür varlıkları bulunan Dağ’da Nora (Viranşehir) Antik kenti ile pek çok kilise ve Selçuklu eseri bulunmaktadır. Roma ve Bizans devirlerinde de önemini koruyan kasabanın 1 km güneybatısında Yardıbaş Kilisesi ile Süt Kilise; 3 km güneybatısında ise Bozboyun Kilise bulunmaktadır. Dağın tepesinde bulunan Tepe Kilise, Dedesivri’de haç planlı Çukurkent Kilise, Yenipınar’ın 3 km kuzeydoğusundaki Sarıgöl Kilisesi ve yine Yenipınar’daki haç planlı Kale Kilise Dağ’daki önemli tarihî eserler arasındadır. Bu kiliseler kısmen tahrip olmuşsa da çeşitli freskler hâlen mevcuttur. Kayak merkezi yolu üzerindeki Selçuklu eseri Karahan önemli eserler arasındadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011, s. 32).

Volkanik olan Hasan Dağı’nın bundan 8 milyon yıl kadar önce patladığı; patlamalar sonucunda çevreye yayılan tüf, andezit, bazalt, granit gibi kayalar dan hem yapıların ocak ve fırınlarında hem de kap, lamba, havan, öğütme taşları, el taşları, cilalı yassı baltalar gibi araç ve gereçlerin yapımında faydalanılmıştır. Bunun yanı sıra, alet ve silahların ana hammaddesi olarak obsidiyenden yararlanılmıştır (Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2009, s. 68).

Hasan Dağı ve çevresine en uygun ulaşım türü karayolu ulaşımıdır. Dağ, Aksaray merkeze 28 km, Ihlara’ya 15 km mesafede ve Adana ile Ankara bağlantılı E-90 karayolunun kenarında bulunmaktadır. Hasan Dağı’nda ana ulaşım yolu 1.900 metreye kadar asfalt, diğer yollar ise stabilize yol şeklindedir. Dağın üst kesimlerinde ise patika yollar vardır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011, s. 32).

İklim özellikleri bakımından Hasan Dağı, çevresindeki alçak sahalara göre yazları serin, kışları oldukça soğuk ve daha yüksek miktarlarda yağış alan ve yağışın büyük kısmının kar şeklinde düştüğü dağ iklimi şartlarına sahip bir kütledir. Yağış etkinliği bakımından ise, alçak kesimleri genelde kurak ve yarı kurak iklim koşulları, 1.500 m.den yüksek kesimleri ise yarı nemli ve nemli koşullara yakın özellikler göstermektedir. Hem yağış hem de sıcaklık bakımından karasal özelliklere sahip bölgede, me-

teorolojik verilere göre yıllık ortalama sıcaklıklar 15,5°C ile 18,3°C arasında değişen değerler gösterirken, yağışın yıllık ortalaması 255,3 mm (Bor/Niğde) ile 428,9 mm (Balçı/Aksaray) arasında değişmektedir (Kopar, 2008).

Küre Dağları'nda ekolojik turizm için kaynak olabilecek 930 bitki taksonunun 157'si endemiktir. Bu hâliyle endemizm oranı %17'dir (<http://www.kuredaglari.org/>). Murat Dağı'nın ekolojik turizm potansiyelinin belirlenmesine yönelik yapılan bir çalışmada bölgedeki 890 bitki taksonundan 114 bitkinin endemik olduğu saptanmıştır. Bu hâliyle endemizm oranı %13'tür (Koçan, 2011, s. 72). Kaz Dağları'yla ilgili yapılan çalışmada ise toplanan 800 taksonun 40'ı endemiktir. Endemizm oranı ise %5'tir (Arı ve Soykan, 2006, s. 5). Araştırmanın alanı olan Hasan Dağı ile ilgili yapılan floristik çalışmalarda ise 725 tür tespit edilmiştir. Mevcut taksonlardan 98 tanesi endemik olup endemizm oranı %13,5'tir. Araştırma alanında tespit edilen endemik taksonlardan; *Astragalusmatthewsiae* CR (Critically Endangered= Kritik Derecede Tehlikede) kategorisinde; *Cerasusincana* var. *velutina* ve *Sempervivumbrevipilum* EN (Endangered=Tehlikede) kategorisinde; *Haplophyllumvulcanicum*, *Trigonellaisthmocarpa*, *Erigeronzederbaueri* ve *Irissprengeri* VU (Vulnerable=Zarar Görebilir) kategorisinde; *Minuartiacorymbulosa* var. *corymbulosa*, *Phrynellaortegioides*, *Paracaryumlongipe*, *Linariagenistifoliasubsp. polyclada*, *Laniumgarganicumsubsp. pulchum* ve *Quercus vulcanica* NT (NearThreatened=Neredeyse Tehdit Altında) kategorisinde ve geriye kalan 85 adet endemik takson ise LC (LeastConcern=En Az Endişe Verici) kategorisinde bulunmaktadır (Başköse ve Dural, 2011, ss. 146-147).

Hasan Dağı ve yakın çevresinde kahverengi topraklar, kireçsiz kahverengi topraklar, regosoller, alüvyal topraklar, kolüvyal topraklar, yüksek dağ-çayır toprakları ve kireçsiz kahverengi orman toprakları yer almaktadır. Bunlardan başka, sahanın volkanik olmasından dolayı oldukça geniş alanlarda taşlık ve kayalıklar görülmektedir. Tüm bu alanlardaki bitki formasyonları; antropojen step ve ağaçlı/antropojen step vejetasyonundan meydana gelen ot formasyonu, meşe birliklerinden oluşan orman formasyonu (Şekil 2), yüksek kesimlerde yer alan Su-

balpinformasyon ve Alpin formasyonlar olmak üzere dört kuşakla temsil edilmektedir. Özellikle dağın kuzeyindeki orman formasyonu alanı 1.260-2.020 m arasında yayılış gösteren meşe birliği (Q. Cerris) vejetasyonu ve ormanın tahribinden sonra gelişen orman altı bitkileriyle dikkat çekmektedir. Güneye bakan yamaçlarda ve diğer kesimlerde antropojen stepler yayılış gösterirken ağaç üst sınırının (2.200 m) biraz üzerinden itibaren (2.240 m) zirvelere kadar Subalpin ve Alpin bitkiler (yüksek dağ-çayır bitkileri) yer almaktadır (Kopar, 2008, s. 173).



Şekil 2. Hasan Dağı Orman Dokusu ve Bitki Örtüsü



Şekil 3. Hasan Dağı'ndaki Bir Meşe Ağacı

6831 Sayılı Orman Kanunu kapsamına giren Hasan Dağı eteklerindeki ormanlar büyük oranda meşe ağaçlarıyla (Şekil 3) kaplıdır (Aksaray Valiliği, 2012, s. 55). Başlıca meşe türleri arasında *Quercus vulcanica* (Kasnak meşesi), *Quercus pubescens* (Tüylü meşe), *Quercus cerris* var. *cerris* (Saçlı meşe), *Quercus libani* (Lübnan meşesi), *Quercus trojana* (Makedonya meşesi) yer alır. Bunun yanı sıra, *Salixalba* (Ak söğüt), *Populustremula* (Titrek kavak), *Populusnigrasubsp. nigra* (Kara kavak), *Juglansregia* (Ceviz), *Platanusorientalis* (Doğu çınarı), *Morusalba* (Beyaz dut), *Prunus*

x domestica (Erik), *Juniperus oxycedrus subsp. oxycedrus* (Katran ardıcı), *Fraxinus angustifolia subsp. angustifolia* (Sivri meyveli dişbudak), *Acer platanoides* (Çınar yapraklı akçaağaç), *Acer hyrcanum subsp. tauricum* (Toros akçaağacı), *Acer negundo* (Dişbudak yapraklı akçaağaç), *Ailanthus altissima* (Kokar ağaç), *Robinia pseudoacacia* (Yalancı akasya) Hasan Dağı'nda yetişen önemli ağaç türleridir. Araştırma alanından toplanan bitkilerden en çok taksona sahip on cins arasında *Astragalus* (Geven) (%2,2), *Silene* (%2,1), *Alyssum* (%1,7), *Vicia* (%1,6), *Trigonella* (%1,4), *Anthemis* (%1,4), *Ranunculus* (Düğün çiçeği) (%1,2), *Trifolium* (Üç gül), (%1,2), *Centaurea* (Peygamber çiçeği) (%1,2) ve *Campanula* (Çan çiçeği) (%1,2) bulunur (Başköse ve Dural, 2011). Hasan Dağı'nın orman varlığını zenginleştirmek, tür çeşidini artırmak ve erozyonu önlemek amacıyla ağaçlandırma çalışmaları yapılmaktadır (Aksaray Belediyesi, 2014). Hasan Dağı ve çevresinin faunasını keklik, tavşan, çulluk, kaz, ördek, tavşan ve tilki gibi hayvanlar oluşturur (Aksaray Valiliği, 2012, s. 69).

Yöntem

Çalışmanın konusunu Aksaray ili sınırları içinde bulunan Hasan Dağı oluşturmaktadır. Hasan Dağı doğal ve kültürel zenginlikleri, coğrafi konumu ve biyolojik çeşitliliğiyle ekolojik turizme oldukça uygundur. Alana ait topoğrafya haritası Şekil 4'te gösterilmiştir.



Şekil 4. Hasan Dağı'nın Topoğrafik Haritası
(Kaynak: <https://www.google.com.tr/maps>)

Alan çalışmalarından elde edilen verilerle Hasan Dağı'ndaki mevcut ve geliştirilebilecek turizm ve rekreasyon aktiviteleri ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda, alanın biyolojik çeşitliliğini ve kültürel ya-

pasını ortaya koymak için sahada fotoğraflar çekilmiş ve yerinde gözlemler yapılmıştır. Aynı zamanda sürdürülebilirlik bağlamında araştırma alanı yönetimi ekolojik turizm ve rekreasyon amaçlı öneriler geliştirilmiştir. Böylece çalışmadan elde edilen sonuçlar, yerel ve merkezî yönetimlerin turizm planlarını oluşturmasında yardımcı olacak ve Hasan Dağı'nın ekolojik turizminin tanınması ve geliştirilmesi hususunda katkılar sağlayacaktır.

Bulgular

Hasan Dağı'nın Turizm ve Rekreasyon Potansiyeli

Başlı başına bir marka olan Hasan Dağı ve çevresi dağcılık, kayak, bisiklet turu imkânlarının (Aytüre, 2013, s. 20) yanı sıra, doğa yürüyüşü (trekking) ve atlı tur yapmayı sevenler için de idealdir (Aksaray Valiliği, 2012, s. 166). Piknik alanları bakımından da uygun olan bölge, doğal güzelliği, temiz dağ havası ve soğuk kaynak suları ile dinlendirici bir özelliğe sahiptir. Bunların yanı sıra yayla turizmi, botanik turizmi, inanç turizmi ve av turizmi açısından da büyük bir potansiyeli üzerinde barındırmaktadır.

2016 verilerine göre Aksaray ilinde 15 adet turizm işletme belgeli ve 4 adet de turizm yatırım belgeli tesisi mevcuttur. Bu 19 tesis toplamda 964 oda ve 1.918 yatak kapasitelidir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2016a). Yine 2016 verilerine göre konaklama tesislerini kullanan yerli turist sayısı 100.340 ve yabancı turist sayısı 5.166 kişidir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2016b).



Şekil 5. Hasan Dağı'nda Yamaç Paraşütü (Kaynak: Aksaray Belediyesi, 2015)

Hasan Dağı'nın Karkın Yaylası'nda 1.950 metre yükseklikte 36 yatak kapasiteli yerli ve yabancı turistlerin konakladığı bir otel bulunur. Hemen yanında özellikle hafta sonları büyük rağbet gören yamaç paraşütü (Şekil 5) yapmak için bir alan vardır. Yamaç paraşütü yapanlar ve dağcılar için kamp yapmaya müsait bu alana karayolu taşıtlarıyla ulaşım imkânı vardır.

Hasan Dağı orman içi dinlenme yeri (Şekil 6) il merkezine 35 km mesafede olup, 35 hektar büyüklüğünde B tipi mesire yeridir. Alanın tümü kapalı meşe ormanı içerisinde tesis edilmiş, uygulama projesi 2000 yılında yapılmıştır. Hasandağı piknik mesire yerinde; 100 adet piknik masası, 3 adet WC, 1 adet giriş kontrol kulübesi, 1 adet yağmur barnağı, 4 adet bulaşık yıkama yeri, 2 çocuk oyun alanı ve 1 adet ahşap satış büfesi bulunmaktadır. Yolu asfalt olup 2006 yılında su şebekesi tamamlanarak su problemi çözülmüştür (Aksaray Valiliği, 2012, s. 131).



Şekil 6. Hasan Dağı Ormanı içi Dinlenme Yeri (Kaynak: Aksaray Valiliği, 2012, s. 132)

İç Anadolu'nun ikinci büyük dağı olan Hasan Dağı'na her yıl yerli ve yabancı dağcılar büyük rağbet göstermektedir (Şekil 7). İki büyük kraterli Hasan Dağı'nın zirvesine ulaşmak için farklı rotalar mevcuttur (Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, <http://www.aksaraykulturturizm.gov.tr/>):

1. Rota: Helvadere kasabası, Karkın yaylası, zirve: Klasik rota olarak da adlandırılan 1. rota, teknik tırmanış gerektirmez.

2. Rota: Dağevi mevki, Bozboyun, zirve: Bozboyun rotası olarak adlandırılan 2. rota, uzundur ancak eğimi az-

dır. Patikaların takip ettiği rotada birçok yayla bulunur. Yaylalarda da kamp olanakları vardır. Küçük Hasan Dağı'ndan kum zeminle zirveye ulaşılır.

3. Rota: Dağevi mevki, vadi, zirve: Vadi rotası olarak da adlandırılan 3. rota, düz olarak ilerler ancak diktir.

4. Rota: Karkın Yaylası, zirve: Karkın yaylası olarak da adlandırılan 4. rota, kamp yerinden başlar ve vadi rotasıyla birleşir.



Şekil 7. Hasan Dağı'nda Dağcılık Faaliyeti (Kaynak: Doğa Aktiviteleri Grubu, 2010)

1990 yılında Kış Sporları Turizm Merkezi ilan edilen Hasan Dağı'nda diğer bir turizm çeşidi kış turizmidir (Şekil 8). Kayak sporu için 1.600-2.200 m yükseltilerdeki kar ile kaplı alanlar uygun görülmektedir. Kış döneminde 1-2 metreyi bulan kar kalınlığı kayak sporuna olanak tanımaktadır.



Şekil 8. Kayak Sporunda Kullanılan Teleski

Bakanlar Kurulu Kararı ile kış sporları turizm merkezi ilan edilen Hasan Dağı'nda üç doğal kayak pisti mevcut olup 3.600 kişi/saat kapasiteli mekanik tesis (teleski, telesiyej) planlanmıştır. Ayrıca, 3 adet de güneybirlik tesisin yer alması planlanmıştır. Şu anda alt yapı yatırımları kapsamında ulaşım yo-

lunun asfalt yapılması tamamlanmış ve 125 yataklı konaklama tesisinin yapımı da bitmiştir. Tesisle ilgili çalışmalar devam etmektedir (Aksaray Valiliği, 2012, s. 167).

Hasan Dağı'nın eteklerinde ve çevresinde çeşitli Türk boyları ve özellikle de Yörükler yaşarlar (Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 2013, s. 69). Yaz aylarında çevre halkı tarafından hem yayla hem de büyükbaş hayvanlar için otlak alanı olarak (Şekil 9) değerlendirilmektedir. Bu alanlar, atlı doğa yürüyüşü ve bisiklet turları için de elverişlidir.



Şekil 9. Hasan Dağı Eteklerindeki Büyükbaş Hayvanların Otlak Alanları

Helenistik devirden itibaren iskân görmüş Aksaray'ın 30 km güneyinde Hasan Dağı'nın eteğinde kurulan Helvadere (Antik Nora-Viranşehir) kasabası (Aksaray Valiliği, 2012, s. 143), birçok kilisesiyle inanç turizmine katkı sağlamaktadır. Ayrıca Hasan Dağı'ndan toplanan tatlı su kaynakları Helvadere kasabasında bir gölet (Şekil 10) oluşturmuş; bu durum yerli ve yabancı turistlerin bu bölgeye gelmesine fırsat sağlamıştır. Helvadere'de ve Hasan Dağı eteklerinde yapılan arıcılık faaliyetleri (Şekil 11) ve alabalık tesisleri (Şekil 12) yöre halkının ekonomik olarak kalkınmasına olanak sağlamaktadır. Bu alanlar, kırsal turizm için elverişli kaynaklar sunmaktadır.



Şekil 10. Helvadere Göleti



Şekil 11. Hasan Dağı Eteklerindeki Arıcılık Faaliyetleri



Şekil 12. Helvadere'deki Alabalık Tesisleri

Hasan Dağı etekleri avcılık yönünden Aksaray ilinin en önemli alanları arasındadır. Ağustos ayının 15'inde açılan ilk sezon avları çil, keklik ve bıldırcın avıyla başlar. Ekim, Kasım ve Aralık aylarında Hasan Dağı bölgesinde keklik ve tavşan avı yapılır. Kış aylarında çulluk, kaz ve ördek ile tavşan avı büyük önem taşır. Ayrıca her mevsim tilki avı yapılmaktadır (Aksaray Valiliği, 2012, s. 166).

Günümüz halıları adını verdiğimiz 1950 yıllarından beri devam eden Aksaray yöresi halılarından bazıları Hasan Dağı köylerinde (Elmacık, Koçpınar, İncesu, Karataş, Gözlükuyu, Taşpınar) dokunmaktadır. Dokunan bu halıların hammaddesi yündür. Özellikle Taşpınar halıları (Şekil 13), pek çok yerli ve yabancı turistini ilgisini çekmektedir. Taşpınar halılarının atkı, çözgü ve düğüm iplerinin yün olması geleneği günümüze kadar korunmuştur. Yün iplerde doğal kök boyalar kullanılmaktadır (Aksaray Valiliği, 2012, s. 160).

Şekil 13. Taşpınar Halısı Motifleri



Hasan Dağı'nın jeolojik zamanlardan beri gelen farklı yapıdaki kayaları turistik süs ve hediyelik eşya yapımında kullanılmaktadır. Çalışma alanı jeoloji ve jeomorfoloji bilimiyle uğraşan bilim insanları için büyük bir potansiyel oluşturmaktadır.

Hasan Dağı'nın Turizm ve Rekreasyon Potansiyelini Zayıflatan Etkenler

Hasan Dağı'na çıkılan rotalarda, kamp alanlarında ve piknik alanlarında ziyaretçiler tarafından bırakılan cam ve plastik şişeler, torbalara doldurulmuş atıklar, kâğıtlar ve boş sigara paketleri katı atık kirliliğini artırmakta ve bu durum çevre için büyük tehdit oluşturmaktadır. Ayrıca flora ve fauna bakımından zengin olan Hasan Dağı'nda atılan bu atıklar görüntü kirliliği meydana getirmektedir.

Kamp alanlarına giden yolun asfalt olmaması yollarının bozuk olması, yer yer çökmelerin olması burayı ziyaret eden yerli ve yabancı turistler için dezavantaj oluşturmaktadır. Ayrıca gerçekleştirilen organizasyonlarda buraya gelen yerli ve yabancı turistlerin ihtiyacını karşılayacak yeterli sayıda çeşme ve WC bulunmamaktadır.

Hasan Dağı'na gelen ziyaretçiler için alanda konaklama kapasitesi yetersiz ve eksiktir. Personel ve mobilya vd. fiziksel donanımlar açısından yetersiz kalan mevcut tesisin ekonomik açıdan verimli olarak işletilemediği gözlenmiştir. Ayrıca, güvenlik açısından çevre düzenlemesi de eksiklikler arasındadır. Kayalık ve dağlık olan bölgede uyarı levhaları ve/veya işaretlemeler yetersiz kalmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Sürdürülebilir turizm faaliyetleri, hem ülkelerin ekonomik olarak kalkınmalarına hem dedoğal kaynakların korunmasına katkı sunar. Sürdürülebilir turizm yaklaşımında çevre yönetimi esastır. Bölgede turizm ve rekreasyon faaliyetlerini sürdürülebilirlik felsefesi altında hayata geçirebilmek için planlamalara ve stratejilerin oluşturulmasına ihtiyaç vardır.

Hasan Dağı'nın turizm potansiyeline büyük katkısı olan biyolojik çeşitliliği bitki bilimi ile uğraşan botanikçiler ve ekologlar için zengin bir kaynak niteliğindedir. Hasan Dağı'nın bu kaynakları iyi korunmalı, özellikle tıbbi ve aromatik bitki varlığı ile birçoğu yıllık bitki olan endemik türlerin ekolojik turizme yönelik olarak değerlendirilmesi sağlanmalıdır.

Çok çeşitli ekolojik ortamlara sahip Hasan Dağı ve çevresinin çevresel etki değerlendirmesi (ÇED) yapılmalı ve yayla turizm merkezlerinin sayısı artırılmalıdır. Hasan Dağı'nın eteklerinde bulunan su kaynaklarının bilinçsizce kullanılması önlenmelidir. Arıcılık faaliyetleri artırılarak Helvadere balı bir marka hâline getirilmeli ve biyolojik çeşitliliğin korunması için av yasalarına uyulmalıdır.

Yürüyüş, spor koşuları, bisiklet turları, yamaç paraşütü, atlı doğa yürüyüşü için uygun yol güzergâhları ve patikalar oluşturulmalıdır. İhlara Vadisi'nde örneği olan ahşap yürümeyolları ve ulaşımı zor olan yerlere teleferik hatlarının kurulması ile yıl içerisinde turizmden faydalanılan gün sayısı artırılmalıdır. Aksaray Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü ve Aksaray Üniversitesi'nin işbirliği ile bölgede gerçekleştirilebilecek aktivitelere ulaşımı gösteren bilgileri içeren yol haritaları, tanıtım afiş ve broşürleri ve farklı dillerde yazılı kaynaklar hazırlanmalıdır.

Kış turizmi kadar yaz turizmine de kaynak teşkil eden Hasan Dağı'nda günübirlik piknikçilerin yanında buraya çeşitli organizasyonlar için gelen ziyaretçilerin bıraktığı katı atıklar yerel yönetimlerce periyodik olarak toplanarak düzenli katı atık depolama alanlarına götürülmelidir. Alanın büyük olması nedeniyle katı atıklar için sivil toplum kuruluşlarınca yılın belirli zamanlarında çevre temizliği seferberliği başlatılabilir. Ayrıca, kişisel hijyen ve

çevre temizliği ve sağlığı için özellikle kamp alanlarına yeterli sayıda çeşme ve WC konulmalıdır. Kayalık ve dağlık olan bölgede gerekli uyarı levhaları ve/veya işaretlemeler yerleştirilmelidir. Mevcut arz kapasitesinin iyileştirilmesi ve artırılması da bölgede hizmet kalitesinin artması ve turizm anlamında gelişme göstermesi yönünden isabetli olacaktır.

Sonuç olarak Hasan Dağı, coğrafi konumu, doğal, kültürel, tarihsel değerleri ve biyolojik çeşitliliği ile ekolojik turizm açısından büyük bir öneme sahiptir. Ancak, ekolojik turizm uygulamalarında bölgenin olumsuz yönde etkilenmemesi için sağlıklı bir planlama ve organizasyona ihtiyaç vardır. Ziyaretçiler ve yöre halkı, bölgenin tarihi ve kültürel yapısı ve biyolojik çeşitliliğinin korunması konusunda profesyonel turist rehberleri ve konuyla ilgili uzmanlar tarafından bilinçlendirilmeli ve bu sayede bölgenin kalkınmasında aktif rol oynamaları sağlanmalıdır. Bu çerçevede, turizm ve rekreasyon açısından oldukça yüksek bir potansiyele sahip olan Hasan Dağı'nın tanıtımının daha etkin bir biçimde yapılması da isabetli olacaktır.

Kaynakça

Akbaş, S. (2016). *Türkiye'de karayolu ulaşımına kapalı mekânlarda bisiklet turizmi güzergâh standartlarının belirlenmesi: Kemalpaşa Mahmutdağı ekoturizm planlama alanı örneği* (Yüksek lisans tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ekoturizm Anabilim Dalı, İzmir).

Aksaray Belediyesi. (2014). *Bitki örtüsü. Ormanlar: Ormanların ekolojik yapısı*. 14.01.2016 tarihinde <http://aksaray.bel.tr/125-menu-bitki-ortusu> adresinden alındı.

Aksaray Belediyesi. (2015). *Uluslararası XC Open Hasandağı uzun mesafe yamaç paraşütü şampiyonası başladı*. 20.02.2016 tarihinde <http://aksaray.bel.tr/200800-icerik-uluslararasi-xc-open-hasandagi-uzun-mesafe-yamac-parasutu-sampiyonasi-basladi> adresinden alındı.

Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2009). *Kültür envanteri*. 15.02.2016 tarihinde <http://www.aksaraykulturturizm.gov.tr/Eklenti/7712,ilceler-toplupdf.pdf?0> adresinden alındı.

Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. *Turizm aktiviteleri: Sportif etkinlikler*. 15.02.2016 tarihinde <http://www.aksaraykulturturizm.gov.tr/TR,63653/sportif-etkinlikler.html> adresinden alındı.

Aksaray Valiliği, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü. (2012). *2011 Aksaray ili çevre durum raporu*. 03.11.2015 tarihinde http://www.csb.gov.tr/db/ced/editordosya/aksaray_icdr2011.pdf adresinden alındı.

Arı, Y. ve Soykan, A. (2006). Kazdağı Milli Parkı'nda kültürel ekoloji ve doğa koruma. *Türk Coğrafya Dergisi*, (44), 11-32.

Arslan, Y. (2005). Erdek ve çevresinin ekoturizm açısından değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(13), 29-53.

Ay, Z. (2013, Kasım). *Kop Bölgesi Aksaray ve Niğde illeri: Tarım sektörü üretim potansiyelleri ve sorunlar*. I. KOP Bölgesel Kalkınma Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Aytüre, S. (2013). Avrupa Birliği'nde kırsal turizm politikası ve Aksaray'da uygulanabilirliği. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(1), 7-23.

Başköse, İ. & Dural, H. (2011). The flora of Hasan (Aksaray region, Turkey) Mountain. *Biological Diversity and Conservation*, 4(2), 125-148.

Batur, M. (2013, Kasım). İzmir'in ekoturizm potansiyeli. TMMOB II. İzmir Kent Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği, İzmir İl Koordinasyon Kurulu, İzmir.

Demirtaş, D. (2013, Nisan). *Toros Dağları'nda kırsal kalkınmada ekoturizm potansiyeli*. II. Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu'nda sunulan bildiri, Çukurova Üniversitesi, Karataş Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Adana.

Doğa Aktiviteleri Grubu (DAG). (2010). *2010 faaliyet raporları: Hasandağı kış zirve tırmanışı*. 22.02.2016 tarihinde http://dag.org.tr/faaliyet-raporlari/7/hasandagi_subat2010_faaliyet_raporu.pdf adresinden alındı.

Ekoturizm ve Sürdürülebilir Turizm Derneği. (2007). *Ekoturizm nedir?* 18.02.2016 tarihinde <http://www.ekoturizmderneği.org/> adresinden alındı.

Erkut, F. Ç. (2005). *Ekoturizm kaynağı olarak Akçay Vadisi ve Madran Dağı'nın değerlendirilmesi* (Yüksek lisans tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Aydın).

Eskiyörük, D. (2013, Nisan). *Ekoturizm kapsamında dağ ve doğa yürüyüşü potansiyeli: Orta Toroslarda Aladağlar ve Bolkar Dağları*. II. Doğu Akdeniz Turizm Sempozyumu'nda sunulan bildiri. Çukurova Üniversitesi, Karataş Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, Adana.

Eynalov H.&Mammadov R. (2013, Mayıs). *The development of ecotourism in the world: Azerbaijan case*. Paper presented at the 8th. Silk Road International Conference: "Development of Tourism in Black and Caspian Seas Regions", Tbilisi-Batumi, Georgia.

Fennel, D. A. (2015). *Ecotourism*. New York: Routledge.

Gökyer, E., Öztürk, M., Dönmez, Y., & Çabuk, S. (2015). Bartın ili dağlık alanlarında coğrafi bilgi sistemleri kullanarak ekoturizm faaliyetlerinin değerlendirilmesi. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 5(12), 25-35.

Honey, M. (2008). *Ecotourism and sustainable development*. Washington: Island Press.

İnan, Ç. (2007). *Yıldız (Istranca) Dağları ve çevresindeki floradan sürdürülebilir kırsal kalkınma ve ekoturizm amacıyla yararlanma olanakları* (Yüksek lisans tezi, Namık Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Tekirdağ).

Kahraman, N. & Türkay, O. (2006). *Turizm ve çevre*. (2. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.

Kınacı, B., Albuz-Pehlivan, N., & Seyhan, G. (2011). *Turizm ve çevre (Çevre koruma)*. Ankara: Pegem Akademi.

Koçan, N. (2011). Murat Dağı'nın ekoturizm potansiyelinin belirlenmesi üzerine bir araştırma. *İğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(3), 69-75.

Kopar, İ. (2008). Hasan Dağı'nda (Aksaray-Niğde) hâlâ önemini koruyan basit su yapıları: Sarnıçlar ve kuyular. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 13(19), 167-188.

Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2007). *Türkiye turizm stratejisi 2023: Eylem planı 2007-2013*. 07.08.2017 tarihinde <http://www.kultur.gov.tr/Eklenti/906,ttstratejisi2023pdf.pdf?0> adresinden alındı.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Tanıtma Genel Müdürlüğü. (2011). *Aksaray*. Ankara: Başak Matbaacılık ve Tanıtım.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü. (2016a). *Tesis istatistikleri: İşletme ve yatırım belgeli tesis istatistikleri 2016*. 10.08.2017 tarihinde <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/53370,iletme-ve-yatirim-belgeli-tesis-istatistikleri-2016xls-.xlsx?0> adresinden alındı.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü (2016b). *Konaklama istatistikleri: 2016 yılı işletme belgeli konaklama tesislerine giriş ve geceleme sayıları*. 10.08.2017 tarihinde <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/53346,2016-yili-turizm-iletme-belgeli-konaklama-istatistikleri-.zip?0> adresinden alındı.

Küre Dağlarında Ekoturizm. (2014). *Küre Dağları*. 07.03.2016 tarihinde <http://www.kuredaglari.org/v2/kure-daglari/> adresinden alındı.

Morgül, Ş. (2014). Kırklareli ilinde eko turizm olanakları. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 4(4), 27-38.

Orman ve Su İşleri Bakanlığı, 8. Bölge Müdürlüğü, Aksaray Şube Müdürlüğü. (2013). *Aksaray ili doğa turizmi master planı 2013-2023*. 17.02.2016 tarihinde <http://bolge8.ormansu.gov.tr/8bolge/Files/AKSARAY%20DO%20C4%9EA%20TUR%-C4%B0ZM%20C4%B0%20MASTER%20PLANI.pdf> adresinden alındı.

Özkan, E. & Kubaş, A. (2012). Yıldız Dağlarında kırsal kalkınmada ekoturizm fırsatları. *KMÜ Sosyal ve Ekonomi Araştırmalar Dergisi*, 14(22), 149-153.

Selimoğlu, Ö. (2004). *Dünyada ve Türkiye'de ekoturizm*. İstanbul Ticaret Odası Etüt ve Araştırma Şubesi Yayınları.

Uluslararası Ekoturizm Topluluğu (International Ecotourism Society). *What is ecotourism? The definition*. 10.03.2016 tarihinde <http://www.ecotourism>.

org/what-is-ecotourism adresinden alındı.

Wearing, S.&Neil, J. (2009). *Ecotourism: Impacts, potentialsandpossibilities?*(2nd ed.). Oxford: Elsevier.

Wood, M. E. (2002). *Ecotourism: Principles, practicesandpoliciesforsustainability*. Burlington, VT: The International EcotourismSociety.

Yücel, C. (2002). *Turizmde yükselen değer: Ekoturizm*. TÜRSAB Ar-Ge Departmanı, 09.03.2016tarihinde https://www.tursab.org.tr/dosya/1023/02nieko_1023_1889046.pdf adresinden alındı.